

ԽԱՅԻԿ ԴԱՉՏԵՆԵՑ

Ռանչպարների Կանչը

35

ԲԱՅՃԱԿԱՏ ԱՊՐԻՐ, ԻՇԽՆԶՈՐՑԻ

Այդ օրը երկար թափառեց Մորուք Կարոն:

Մեծ Շարիարը մտքից չէր գնում: Շատ փորձություններ էին անցել իր գլխով, բայց այդպիսի արկածի հանդիպած չկար: Իսկապես, ինչ անգգուշություն էր իր կողմից գնալ և պառկել իրեն որոնող միլիտերի ծոցում: Ոչ, նա այլևս Մեծ Շարիար չի գնա: Արդեն պարզ էր, որ իրեն խստորեն հետապնդում են և գավառամասի միլիտերը այդ նպատակով էր եկել գյուղ:

Հիշեց առաջին տարիներին Ոսկեթասի ջրաղացի հետ կապված դեպքը, որի համար նա նույնիսկ ծեծեց կնոջը: Ոչ, ոչ, նա այլևս այդքան անգգուշ չի լինի և այլևս չի իջնի դաշտի գյուղերը: Լեռնային գյուղերում վտանգի պահին հրնարավոր է որևէ կիրճի կամ սարի ետևում թաքնվել, ապավինել քարափներին ու ծերպերին, իսկ հարթավայրում ինչպե՞ս և ու՞ր թաքնվել:

Նա գերանդին դրեց այն բլրի կողին, որտեղից վերցրել էր և ձին քշեց դեպի իրենց սարերը: Կասկածելի ուղևորներ երևացին: Աչ թևի վրա մի հին գերեզմանոց կար: Գլխահակ մոտեցավ շիրիմներից մեկին և սանձը բռնած տխուր նստեց մի տապանաքարի, իբրև թե սգում է վաղամեռիկ հարազատին:

Սպասեց այդտեղ մինչև մութն ընկավ: Հեծավ ձին ու նորից քշեց: Արտենասարի տակ երևաց իրենց գյուղը: Կիսամութի մեջ երևացին Մոսե Իմոյի, Տեր Քաջի Ադամի, իր եղբայր Օհանի, Գաբոյի, Փափագի, Պողոսի և մյուս սասունցիների տները:

Իր տանիքն էլ երևաց:

Լուսնի տակ ցոլաց բարակ սայլուղին, որով նա առաջին անգամ Լենինական գնաց, երբ նոր էր եկել Հայաստան: Գնաց ներկայացավ Գավգործկոմի երիտասարդ նախագահին:

Նախագահը հարցրեց.

Ո՞վ ես, քեզ չեմ ճանաչում:

Էն Մորուք Կարոն, որ ասում են, ես եմ:

Սասունցիների պոլկի՞ց:

Այո:

Ինչու՞ եկար:

Եկա, որովհետև դարիքության մեջ էի: Մուսամեղն ասել է՝ ես դարիքությունը կարգելեի, եթե վերադարձի քաղցրությանը չլինեմ,

Մոռացիր Մուսամեղին և Քրիստոսին և վայելիր այդ քաղցրությունը: Ես քո կնոջն էլ որոշել էի ուղարկել քեզ մոտ, բայց որ եկել ես՝ գնա գյուղ և հանգիստ գբաղվիր քո վարուցանքով:

Շնորհակալություն հայտնեց ու դուրս եկավ:

Հանգի՞ստ:

Իսկ ինչու՞ է ինքը այդպես անհանգիստ թափառում սարերի վրա և թաքնվելով իր ձիու փորատակին և անձավների մեջ, կռանում օտար շիրմաքարերին: Ինչու է

սպասում, որ մութն ավելի թանձրանա:

Մորուք Կարոն գիշերով հասավ իրենց գյուղի խոտնոցը: Կանգնեց Խոտնոցի մեծ քարի տակ: Նորից կտրեց առվի ջուրը և նորից ծերունի Ֆադեն եկավ թիակը ուսին:

Ու պատվիրեց Կարոն.

Գնա իմ ախպեր Օհանին կանչիր:

Ու ծերունի Ֆադեն մութով քայլեց եկավ Օհանի դուռ:

Օհա՛ն, վեր կաց, խոտնոց գնա, մարդ է կանչում:

Ու գիշերով դեպի խոտնոցի ձորը գնաց Մուրո տան Օհանը մենակ:

Մենակ էր ու մի աչքը կապած: Եվ Մորուքն ասաց.

Օհա՛ն, ես ճամփորդ մարդ եմ, ընտանիքս քեզ ամանաթ: Կյանքը Մխտոր–քարի պես բան է. չշվարես և չշփոթվես էդ քարի վրա: Մի բան իմացիր, աշխարհում մեր գտածը քիչ եղավ, մեր կորուստը՝ շատ:

Օհանը գնաց, Մարթան եկավ:

Եկավ ու կանգնեց Խոտնոցի մեծ քարի տակ, Օհանի կանգնած տեղը:

Իշխնձորցի, քար ու հողը մաշվեց իմ կրունկից, ասաց Կարոն: Ես Սալոնիկից եկա, որ ազատ վարուցանքս անեմ, բայց չար մարդիկ ինձ հանգիստ չեն տալիս գյուղում: Հոգնեցի բուխարիկների, գոմերի ու հավքերի բներում ապրելով, մաղարայից մաղարա անցնելով: Իմ ձին էլ հոգնեց: Որոշել եմ՝ կերթամ: Կերթամ, որ ոչ ոքի մեղքի տակ չընկնեմ: Դու էլ ինձնից հետո ոչ մեկի մեղքը գլուխդ չառնես: Բացճակատ ապրիր, իշխնձորցի, ինչպես ապրել ես մինչև հիմա: Կար ժամանակ, որ Սասնա քար ու հողը կղրղար քո պատճառով ու ես քեզ մեջքիս կապած մեն–մենակ կկռվեի չար աշխարհի դեմ: Քո սիրո համար ես մագրեցու աղջկան քո անունից խոստովան արի, որ էդ դղրդոցը հանգստանար:

Ասաց ու լռեց:

Լռեց ու նորից ասաց.

Մինչև հիմա լեն ճամփի վրա իրար կողք-կողքի գնացինք, նեղ կածան հանդիպեց՝ գնացինք իրար ետևից, ես՝ առջևից, դու՝ ետևից, միշտ միասին ու իրարից անբաժան: Հիմա պիտի բաժանվենք: Քո էն գիշերվա տագնապը ճիշտ էր, իշխնձորցի: Մեր սողնակը հավիտյան փակվեց: Էս դուռը մեր բախտին թարս կապողը դժվար թե նորից բաց անի: Աստված մեզ երեք աղջիկ գավակ տվեց, բայց տղա ժառանգ չունենք: Օհանը երկուսն ունի: Քեզ ամանաթ Օհանի մեծ արդեն, կբերես մեր տուն և ձեռքը գիրք կտաս:

Ասաց ու գնաց:

Միայն Ահագչի գյուղը կանգնած մնաց ու մնաց Արտենի սարը իր տեղում՝ լուսն յակը ճակատին:

ԵՍ ԻՄ ՄԱՍԻՍԻ ԾԽԻՆ ԿՀԱՎԱՏԱՄ

Մաղդան բարձրիկ գյուղ է Արագածի լանջին: Ձին քշեց Կարոն, հասավ Մաղդա:

Այդտեղ էր ապրում Ջնգլիկ Պետոն: Կանգնեց գյուղից դուրս աղբյուրի մոտ ու կանչեց նրան:

Ու եկավ Պետոն:

Ջնգլիկ Պետոն տարիքով փոքր էր Մորուքից, բայց ավելի կշռադատ ու շրջահայաց: Եղել էր սասունցոց գնդի քաջ մարտիկներից մեկը: Մորուքի հետ մասնակցել էր Թալինի բերդի գրավմանը և գնացել–հասել մինչև Գորիս: Ի վերեժ Փեթարա Մանուկի և Ախոյի սպանության, նա 175 ձիավորով Մասիսի կողմից գրոհել էր Կողբի վրա և գրավել Հայաստանի աղահանքերը:

Իսկ այժմ թե Մասիսը և թե Կողբը գտնվում էին սահմանից այն կողմ:

Ճշտվել էր Շեյխ Ջիլանի քուրդ առաջնորդների միացյալ զին յալ
ապստամբությունը: Շեյխ Ջիլանը մեծաքանակ ապրստամբների գլուխ անցած
շարժվում էր Վան քաղաքի վրա:

Եվ նրանք որոշեցին սահմանն անցնել: Կգնան կմիանան քրդական
ապստամբներին և կկռվեն բռնության դեմ: Եթե չկարողանան իրենց
ծննդավայրն ազատագրել, գոնե կռված կլինեն հարևան փոքր ժողովուրդների
ազատության համար:

Բայց ո՞ր կողմով մոտենալ Արաքսին:

Կարոն բացատրեց, որ ինքը եղել է Աղմաղանի կողմերում և իր կարծիքով
ամենահարմարը Կոշի քարափների տակով դեպի Սև ջուր իջնելն է:

Մագդեցին համաձայն եղավ:

Ես քեզ մոտ կգամ շաբաթ օրը, կես գիշերից առաջ, ասաց Կարոն: Հասա թե չէ՝
ճանապարհ ենք ընկնելու:

Տանը պատրաստ կապասեմ:

Ես տուն չեմ մտնի: Հիմա էլ տուն չեմ գա, զգուշացրեց Մորուքը, իրար
կհանդիպենք այս աղբյուրի մոտ:

Զնգլիկ Պետոն ուտելիք բերեց: Կարոն իջավ ձիուց և ատրճանակը քաշելով
պարպեց բացօթյա սեղանի առաջ: Մի ձեռքով հաց էր ուտում, մյուսով ձիու
սանձը և ատրճանակը պահում:

Ատրճանակը տեղը դիր և հացդ կեր, նեղացավ Զնգլիկ Պետոն: Մենք
եղբայրներ ենք:

Իմ եղբայրը իմ գենքն է, ասաց Կարոն և վերջին պատառը արագ ծամելով թռավ
ձիու մեջքին:

Երեկոյան Պետոն կնոջը առանձին կանչելով պատվիրեց շտապ երկու գույգ գուլպա գործել:

Կինը ուզեց իմանալ, թե երկրորդ գույգը ու՞մ համար է:

Քո գործը չէ: Կգործես սև թելից: Շաբաթ օրը պատրաստ լինի, ապապրեց Չնգլիկ Պետոն:

Հինգ օր շարունակ Արևիկը գուլպա գործեց: Ցերեկները կանգնում էր գլուղից դուրս և սև բրդից թել էր մանում, իսկ գիշերները դրանից գուլպա էր գործում թախտին նստած:

Մորուքը եկավ ճիշտ ժամանակին, շաբաթ օրը, կեսօրից առաջ: Եկել էր ոտքով: Ձին տարել էր սար և թողել իր ծանոթ եզդիներից մեկի մոտ:

Պետոն նրան դիմավորեց պայմանավորված վայրում, աղբյուրի մոտ: Պետոն հետը վերցրել էր մի կապոց ուտելիք և երկու ձեռք տաք գուլպա, մեկը իր համար, մյուսը՝ Մորուքի:

Կռացան խմեցին աղբյուրի ջրից և ձեռնափայտերը վերցնելով պատրաստվեցին մեկնել:

Լուսնի բացակայությունից օգտվելով լուսաստղը պայծառ շողշողում էր իրենց գլխավերևում: Արևիկը ձեռները ծալած, տխուր մոտեցավ նրանց, չհամարձակվելով առաջինը խոսել:

Դե, կին, քեզ քաջի պես պահիր, ինչպես վայել է ֆիդայու կնոջը, ասաց Չնգլիկ Պետոն ձեռնափայտը թևատակից գետնին իջեցնելով: Մեր գնալու մասին ոչ ոք չըզիտի քեզանից բացի:

Գոնե ձեր պայմանն ասեք, որ իմանամ ո՞ղջ եք, թե մեռած, հարցրեց Արևիկը:

Մեր պայմանը երեք օր է: Էսօր շաբաթ է, վաղը՝ կիրակի: Մյուս օրը՝ երկուշաբթի: Էս երեք օրվա մեջ ամեն երեկո, երբ արևը մայր կմտնի, կգաս կկանգնես Էս մեր կանգնած տեղը և կնայես դեպի Մեծ Մասիս: Եթե Մասիսի

ստորոտում Ակոռի գյուղի մոտ կամ ս. Հակոբա աղբյուրի տակ կրակ երևաց, ուրեմն իմացիր, որ մենք անփորձանք անցել ենք Արաքսը, թե չերևաց, կնշանակի բռնված ենք, կամ զարկված: Մեր ազգ ու տոհմին ու հարևաններին մեր գնալու մասին կհայտնես միայն այն ժամանակ, երբ Մասիսի վրա ծուխ տեսնես:

Արևիկը աղբյուրի մոտ կանգնած երկար նայեց նրանց ետևից, մինչև որ երկու հայդուկները անհետացան մոտակա քարափների թիկունքում: Նա վերադարձավ տուն այն երջանիկ անհանգստությամբ, ասես թե իր ամուսինը հերթական ճակատամարտի էր գնում և շուտով կվերադառնա Մորուք Կարոյի հետ, կամ թե կսպանվի մարտի դաշտում:

Հայդուկները գիշերով իջան դեպի Մեծամոր լիճը և մոտենալով Արաքս գետին, զգուշությամբ շարժվեցին դեպի Մարգարայի կամուրջը:

Արարատյան դաշտավայրի այդ մասը ծանոթ էր իրենց: 1918 թվականի մայիսին Իգդիրից իջնելով նրանք Մարգարայի կամուրջով շարժվել էին դեպի Մեծամոր և Արաքսի սարահարթը բարձրանալով գրոհել էին Թալինի բերդի վրա:

Իսկ ինչ էր Մարգարայի կամուրջը իր աշնանային կիսացամաք գետով այն հորդացած գետերի համեմատությամբ, որ նրանք բազմիցս կտրել-անցել էին իրենց երիտասարդ տարիներին:

Մորուք Կարոն և Ջնգլիկ Պետոն մի ամբողջ օր անցկացրին Արաքսի ձախափնյա եղեգնուտներում, մոտիկից զննելով գետի ծանծաղուտները: Կարոն ասաց, որ այդ տեղերով տարիներ առաջ անցել են իրենք և ծանոթ են ամեն մի թրփին:

Երկրորդ օրը նրանք կամուրջի կողքով մտան գետը և հաջողությամբ հասան մյուս ափը: Նստեցին ափին և եղեգների հետևում թաքնվելով փոխեցին իրենց թրջված գուլպաները: Արևիկի գործած գուլպաներից մի գույգը Մորուք Կարոն հագավ, մյուսը՝ Ջնգլիկ Պետոն: Ապա հաց կերան և իրենց ձեռնափայտերն առնելով ելան ճամփա: Ետևում Արաքսն էր, իսկ առջևում՝ Մասիս սարը: Երբ բավական հեռացել էին գետաբերանից, գլուխները հանեցին ու ետ դառնալով թափահարեցին դեպի Արագած:

Երկրորդ օրվա իրիկնադեսին Արևիկը եկավ նշանակված վայրը և նայեց դեպի Մասիս: Ուղիղ Մեծ Մասիսի ոտքերի մոտ նա մի բարակ ծուխ նկատեց: Կարծես մշուշ լիներ: Աչքերին չհավատաց: Աղբյուրից հեռանալով կանգնեց մի քարաժայռի և աչքերը տրորելով նորից նայեց: Գնալով այդ ծուխը մեծացավ և խարույկի քարերը լիզելով տարածվեց լեռան լանջն ի վեր: Ծխի միջից կարմիր բոցեր երևացին:

Անցել են, ուրախացած մրմնջաց Արևիկը երեսը խաչակնքելով: Ինքն էլ չնկատեց, թե ինչպես իր շուրջը մարդիկ հավաքվեցին: Բոլորի աչքը Մեծ սարի վրա էր:

Անցել են, այս անգամ բարձրաձայն գոչեց Արևիկը, ցույց տալով Մեծ Մասիսի ստորոտում երևացող կարմիր ծուխը:

Ա՛յ, ա՛յ, նստած են կրակի մոտ և իրենց գուլպաներն են չորացնում: Տեսե՛ք, մեկը կանգնեց և դեպի մեզ է նայում, ոգևորված շարունակեց Արևիկը առանց աչքը Մասիսներից հեռացնելու:

Ովքե՞ր են, հարցրեց մի գյուղացի:

Մորուք Կարոն և Ջնգլիկ Պետոն:

Ես չեմ տեսնում: Ես էլ չեմ տեսնում, հնչեց մի երկրորդ ձայն:

Էստեղից Էստեղ մարդ չի տեսնվի, Արևիկ, նկատեց մի հովիվ աղբյուրին մոտենալով»

Իսկ ծուխը տեսնու՞մ եք:

Ծուխը տեսնում ենք, հաստատեցին բոլորը:

Բա էն Կարոն չի՞ կրակի մոտ նստած: Էն կանգնածն էլ Ջնգլիկ Պետոն չի՞:

Ու բոլորը լարված հետաքրքրությամբ շարունակում էին նայել դեպի Մասիսները: Ամենից ակնապիշ նայողը Արևիկն էր: Այնպես էր կլանված, որ

նրան թվում էր, թե ինքը իսկապես երկու մարդ է տեսնում Մասիսի ստորոտում:
Մեկը կրակի մոտ մի քարի նստած իր գուլպաներն է չորացնում, իսկ մյուսը
կանգնած նայում է դեպի իրենց գյուղի կողմը:

Տեսե՛ք, Պետոն կրակի մոտից շարժվեց դեպի ս. Հակոբա աղբյուրը,
բացականչեց մաղդեցի կինը: Մորուքն էլ տեղից ելավ:

Աղջի, ո՞րն է Պետոն, հարցրեց բարակ ձայնով մի կին:

Չե՞ս տեսնում, գրեթե ինքնամոռաց գոչեց Արևիկը,

Ա՛յ, տես, չոքեց աղբյուրին և ջուր է խմում:

Ֆիդայու համար աշխարհը նեղ է, բացատրեց մի ծեր սասունցի: Նրանք գնացին
իրենց աստծո ետևից:

Շուտով ամբողջ գյուղում տարածվեց, որ Ջնգլիկ Պետոն և Մորուք Կարապետը
Մարգարայի կարնուրջի մոտով փախել են դեպի Պարսկաստան՝ Ջելիմ խանի
ապստամբներին միանալու:

Այդ նույն միջոցին նորակազմ կոլտնտեսության գրասենյակում ծայր էր առնում
տազնապալի մի լուր, որ Մորուք Կարոն և Ջնգլիկ Պետոն Արաքսին մոտենալիս
խփվել են սահմանապահների կողմից և նրանց դիակները սայլերին դրած
շուտով բերելու են Թալին և ցուցադրելու են ժողովրդի առաջ իբրև
դավաճանների:

Չեն սպանվել, գետն անցնելիս խեղդվել են, ուղղեց գյուղի փոստատարը
գրասենյակ մտնելով:

Մեկ–երկու տարեց սասունցի անկարելի համարեցին խեղդվելը,
պատճառաբանելով, թե Արաքսի ջուրը էգ է: Մի քանիսն էլ պնդեցին, թե որձ է,
որովհետև Բինգյուլի սարերից է գալիս, հնարավոր է, որ խեղդված լինեն:

Երբ Արևիկն իմացավ այդ լուրը, հանգիստ պատասխանեց.

Թող նրանք էդպես խոսեն, ես իմ Մասիսի ծխին կհավատամ:

Եվ իսկապես, եթե որևէ ճանապարհորդ այդ պահին անցնելիս լիներ Մասիսի լանջերով, նա անպայման կնկատեր, թե ինչպես երկու ուղևոր մի մեծ կրակի մոտից ելնելով, այդ լեռան ստորոտով շարժվում էին դեպի Պարսկաստան:

Եվ Արևիկն իրավունք ուներ Մասիսի ծխին հավատալու:

ԻՍԲՈ ԵՎ ԱԴԱՄ

«Եկանք ու գնացինք... »

Մորուք Կարոյի և Պետոյի փախուստից հետո Փեթարա Իսրոյի վիճակը ծանրացավ:

Իսրոն ապրում էր Թալինի գավառամասի Կաթնաղբյուր գյուղում: Արագածի ցածրադիր լանջին շինված այդ ավանը իր դիրքով բավական հիշեցնում էր իր հայրենի Փեթար գյուղը և Իսրոն այդ վայրն էր ընտրել նոր բնակության համար: Նա այդ գյուղն եկավ մազե սև արան հաղին, հնամաշ խուրձինը ձիու թամբին կապած:

Զին ծախեց ու երկու լուծ եզ գնեց վերադիր վճարով: Քանդեց իր գոտին ու մի քանի այծ ու ոչխար առավ: Հրացանն էլ հանձնեց Թալինի հեղկոմին:

Ռանչալար էր Իսրոն ու նորից կպավ իր լուծ ու մաճին: Սկսեց հայրենի հողը հերկել և որքան հերկեց, այնքան հողը քաղցրացավ:

Համատարածի շրջանում կուլակները կատաղի պայքար ծավալեցին կուլտնտեսային շարժման դեմ, ձախողում էին պետական մթերումների գործը, հրդեհում, ոչնչացնում էին հանրային նորաստեղծ տնտեսությունների ունեցվածքը, կոտորում էին անասուններին: Պահանջվեց կուլակությունը վերացնել որպես դասակարգ:

Ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Թալինի գավառամասում նրանց կուլակաթափ էին անում և արտաքսում գյուղերից: Դիմադրողները խստորեն

պատժվում էին: Գյուղում պակասեց հացը, արոտավայրերում նվազեցին ոչխարն ու այծը ու ծայր առավ ամեն տեսակ հերյուրանք սոցիալիզմի դեմ:

Վա՛յթե ժամանակ գա, որ գյուղը այժմ մտնի, ժողովուրդը թողնի փախչի, չիմանալով, թե դա ինչ կենդանի է, կանխատեսում էին մարդիկ գյուղի ապագան, իրենց դրության ներկա վիճակից ելնելով: Ոմանք նույնիսկ սով էին գուշակում ոչ միայն Թալինի, այլև ամբողջ աշխարհի համար:

Ի՛նչ սարսափելի բան է, իսկապես: Անցել են շատ տարիներ և սարից մի այժմ է երևացել գյուղի մեջ, և մարդիկ խուճապահար փախչում են տներից, չճանաչելով իրենց դարավոր բարեկամին, կարծելով, թե գազան է:

Իսկ սո՛վը:

Կուլակները տարածեցին, թե Կամե Գասպարը իրենց տանիքի վրա կորել է ցանել, իսկ դեղնած ականջներով Շմոն կերել իր մոտ պահած ուրարտական ցորենի վերջին սերմացուն:

Որ Կուրավա Շմոն իսկապես կերել էր այդ սերմացուն, այդ փաստ էր: Հուսահատվելով, որ արդարության աքաղաղը չի երևալու աշխարհի տանիքին, որ այլևս ինքը Մշո դաշտ չի գնալու և տանն էլ հաց չկա, գիշերով խաշել էր և տվել երեխաներին:

Ու լուրը գավառամասում բերնե–բերան էր անցել. Կուրավա Շմոն հուսահատությունից կերել է Սասունից բերած ուրարտական սերմացուն, որը եթե ցանվեր ու բազմանար, Սովետական Հայաստանը կլցվեր հացով: Տարածել էին նաև, որ Աշտարակի շրջանում էլ անհետացել է Եղվարդի հոշակավոր ցորենը: Ասում էին, թե այդ գյուղի կոլխոզի նախագահն է կերել: Ու վերջ:

Սարերում այժմ ու ուլ չի մնացել, Շմոն էլ կերել է վերջին սերմացուն, էլ ինչո՞վ պիտի ապրենք:

Ու այդ տխուր հեռանկարից վախեցած՝ եղան մարդիկ, որ մտածեցին Արաքսի կամուրջն անցնել: Որտեղ Մորուք Կարոն և Պետոն են, այնտեղ էլ իրենք կլինեն: Մի՞թե իրենք չեն կարող նրանց նման մի մեծ խարույկ վառել Մասյաց լանջերին

կամ... չվառել, ինչ կա որ, և կամ գնալ միանալ Շեյխ Ջիլանի ապստամբներին, գոնե առնիշտ վերջ կտրվի իրենց տագնապալի կացությանը:

Բոլորովին այլ կերպ էր դատում Փեթարա Իսրոն: Նա մեկն էր սասունցի այն շինականներից, որ ամուր կպած էր իր նոր հողակտորին, և թեև դեմ էր բռնի միջոցներով գյուղի կոլեկտիվացմանը, սակայն ամենևին չէր մտածում փախչելու մասին: Ինչպես կարելի է հայրենի հողը լքել, Հայաստանը դատարկել իր հողագործներից: Թեկուզ մի հատիկ ուլ մնա բովանդակ գավառամասում, Փեթարա Իսրոն ձեռք չի բարձրացնի հայրենիքի վրա: Այն մարդը, որ սար ու ձոր ընկած խորշիներով մանուկներ էր հավաքում ամայացած երկիրը վերակենդանացնելու, ինչպե՞ս կարող էր դեմ չլինել այդ ազգադավ մտածումներին: Հարկավոր է մնալ այս հողի վրա, աճել, բազմանալ ու Հայաստանը լցնել: Հին հայդուկ Իսրոն խանդավառված էր Սովետական Հայաստանի գոյությամբ և հավատով էր նայում նրա ապագային: Եվ նա գյուղից-գյուղ անցնելով քարոզում էր, որ ոչ մի սասունցի և մշեցի հողագործ չհետևի Մորուք Կարոյի և Արծիվ Պետոյի օրինակին:

Այդ գործում նրան մեծապես օգնում էին Տեր–Քաջի Ադամը, ծերունի Մոսե Իմոն, Կուրավա Բարսեղը, Առդա Ջորիկը, Չոլոն, Սեմալցի Քոթան Գալուստը իր չորս ռանչպար եղբայրներով և բազմաթիվ ուրիշ լեռնցի հողագործներ: Սակայն դժվար էր այդ ամենն անելը:

Կոլտնտեսության շարժման առաջին հաջողություններով արբեցած մի շարք շրջանային ղեկավարներ տեղերում թույլ էին տվել կոպիտ խախտումներ: Հայաստանի լեռնային որոշ շրջաններում կոլտնտեսություններ կազմակերպելիս խախտվել էր կամավորական լենինյան սկզբունքը: Կուլակ էին համարվել նաև շատ միջակ գյուղացիներ: Այդ սխալներն ու Հեղույնները օգտագործելով, դասակարգային թշնամին մի քանի գավառներում գինված պայքարի էր ելել Սովետական իշխանության դեմ:

Կուսակցության գլխավոր գծի դեմ հանդես էին եկել նաև «աջ» օպորտունիստները: Նրանք մերժում էին կուլակների դեմ մղվող պայքարը, հովանավորում էին կուլակային ուռճացած տնտեսություններին և ձգտում էին համաձայնության գալ: «Աջերը» թերագնահատում էին կուլակային վրտանգը և

դեմ էին կոլտնտեսությունների և սովխոզների կազմակերպմանը:

Փեթարա Իսրոն և Տեր–Քաջի Ադամը բողոքել էին կամավորական սկզբունքի խախտման դեմ և հրաժարվել էին կոլխոզ մտնելուց: Այդ բավական էր, որ նրանք համարվեին համատարածի թշնամի «աջերի» և կուլակության համախոհ:

Այդ օրերին մեծ փոթորիկ էր պայթել Էջմիածնի միլպետ իգդիրցի Վաչագանի գլխին: Նրան վտարել էին կուսակցությունից և դատի տվել դասակարգային թշնամու նկատմամբ անհոգություն ցուցաբերելու մեղադրանքով: Ինչ–ինչ ճանապարհով իմացել էին, որ Մորուք Կարոն նախքան Պարսկաստան փախչելը, մի ամբողջ գիշեր թաքնված է եղել նրա ծոցում: Հետագուտել էին Կարոյի ապրած բոլոր քարայրները և այն ճանապարհները, որոնցով անցել էր նա: Հայտնի էր դարձել, որ ջրվոր Ֆադեն, փոխանակ Մորուքին բռնելու, գիշերով եկել էր գյուղ և սար էր տարել նրա հագուստն ու զենքը, որ Մորուքը սարում հանդիպում է ունեցել մի կասկածելի կնոջ և ծերունու հետ, որոնք իրենց մեջքի գոտին քանդելով, սանձ էին շինել նրա ձիու համար և հետևյալ օրը գնացել և ավարտել էին նրա հունձքը: Այդ կապակցությամբ կասկածի տակ էին առնվել Փեթարա Իսրոն և Տեր Քաջի Ադամը: Շշուկներ էին շրջում, թե նրանք նույնպես փորձ են արել արտասահման անցնելու և քրդական ապստամբներին միանալու. որ իբրև թե Ադամին և Փեթարա Իսրոյին տեսել են Մորուքի և Ջնգլիկ Պետոյի հետ Մարգարայի կամուրջի ուղղությամբ: Վերջին երկուսին հաջողվել է սահմանն անցնել, իսկ Փեթարա Իսրոն և Տեր Քաջի Ադամը իբրև թե կես ճանապարհից զինված վերադարձել են իրենց տեղերը և ծածուկ պատրաստություն են տեսնում մեծ խմբով Պարսկաստան անցնելու:

Նույնիսկ իրենց գավառամասում համատարածի օրերին զգացվող հացի թանկության և կաթնամթերքի պակասի ամբողջ մեղքը բարդեցին այդ երկուսի վրա: Տարածեցին, որ իբրև թե նրանք են խորհուրդ տվել Կուրավա Շմոյին՝ թե կե՛ր, Շմո, քո պահած ազնվական ցորենի սերմը, որ Սասունից դժվարությամբ բերված այդ սերմացուն չընկնի կոլխոզի ձեռքը: Եվ, իբրև թե, ուրարտական ցորենի այդ ընտիր տեսակը, որից ընդամենը կես պարկ էր մնացել, աշխարհում ընդմիշտ կորավ այդ երկու հայրուկների պատճառով: Այնքան հետապնդեցին, որ այդ անգրագետ մենատնտես շինականները լքեցին իրենց տունն ու տեղը և

դարձան փախստական: Մի–մի գենք գտան ինքնապաշտպանության համար և մտան Չաթին–Դաղի ձորը: Եվ, քանի որ այդ տարիներին Արագածի վրա բանդիտներ էին երևացել, սրանց էլ համարեցին բանդիտ և գավառամասի ակտիվին մոբիլիզացնելով շարժվեցին սրանց վրա:

Դավթաշեն գյուղի մոտ, ձորի մեջ մի հսկա քարաժայռ կար: Մեպտեմբերյան վաղ մի առավոտ Տեր Քաջի Աղամը կիսահարբած քնած էր քարայրում, իսկ Փեթարա Իսրոն ժայռին նստած հսկում էր Չաթին–Դաղին:

Ձորի մեջ գլուխները երևացին: Առջևից, կուգեկուզ գալիս էին երեք հոգի: Մեկը Եզնիկ գյուղի նախագահն էր:

Աղամ, վեր կաց, պաշարված ենք, գոչեց Փեթարա Իսրոն՝ արագորեն դիրք բռնելով ժայռի ետևում:

Բանդիտ սրիկա, այդ դու՞ էիր պատրաստվում մեծ խմբով Շեյխ Ջիլանի մոտ փախչելու, ասաց Եզնիկ գյուղի նախագահը: Ընկեր պետ, շուտ եկավ նա դեպի կողքի կապտերիզ գլխարկով և դեզին ճարմանդներով տղամարդը, սրանք են պատճառը, որ մեր գավառամասում հացն ու կաթնամթերքը պակասել է: Սրանք են քարոզում, որ շուտով սով է լինելու աշխարհում, շարունակեց նա, առաջինը կրակի ազդանշան տալով:

Իսրոն կրակում էր օդի մեջ, չկամենալով որևէ մեկին սպանել, որովհետև բոլորն էլ հայեր էին, ոմանք միգուցե իր փրկածներից: Կրակոցները արթնացրին Տեր Քաջի Աղամին և նա թաքստոցից դուրս նետվելով, դիրք բռնեց Իսրոյի կողքին:

Գրոհ բանդիտների վրա, մահ կոլտնտեսային կարգի թշնամիներին, հրամայեց գավառամասի լիազորը և ձեռքով արեց, որ միահամուռ համագարկ տրվի:

Ժայռը փշուր-փշուր եղավ: Փեթարա Իսրոն փորձեց մի ուրիշ հարմար դիրք գրավել, բայց գլխից խոցված մեջքի վրա տապալվեց գետնին: Եզնիկի նախագահը առաջինը վազելով ցատկեց նրա մարմնի մոտ...

Այդպես մեռավ հողագործ Իսրոն:

Աղամը նույնպես սպանվեց:

Փեթարա Իսրոյի և Աղամի դիակները հարազատները գիշերով ամփոփեցին
Դավթաշեն գյուղի հեռավոր ձորալանջին, մի սիգավետ բարձունքի վրա:

Երկու հայդուկների գերեզմանին հետևյալ օրը երևաց մի խորհրդավոր գրություն.
«Եկանք ու գնացինք...»: